

A POSZTMODERN FOGYASZTÓI TÁRSADALOM ÉS ELLENKULTÚRÁI

2. rész

Körmendy Lajos

A közös nevező

Állítást és tagadást nem lehet közös nevezőre hozni, pontosan az ellentétek miatt, az integrálás csak akkor lehetséges, ha az egyik fél feladja az értékeit és elveit. A kutatók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy melyik volt az erősebb fél és melyik volt a vesztes. Egyesek szerint '68 szelleme volt a meghatározó, és beépült a mai társadalmunkba, mások szerint a fogyasztói társadalom lényegében pacifikálta, kiüresítette, konzumálta és magába olvasztotta az ellenkultúrákat.¹ Véleményem szerint mindkét álláspontban van igazság, sőt a két folyamat párhuzamosan ment végbe, azért, mert az alapvető dolgokban közös volt a nevező, viszont ebből következően az ellenkultúra nem is volt annyira „ellen”.

Ha sorra vesszük a lázadó fiatalok fő követeléseit és attitűdjeit (több szabadság, egyenlőség, demokrácia, önrendelkezés, önkifejezés, őszinteség, nyíltság, kritikai szellem, tekintély- és elitellenesség, jogvédelem), láthatjuk, hogy ezek alapján véve nem mondtak ellent a polgári társadalom értékeinek és a modernitás követelményeinek. Az előzőekben több példán láthattuk, hogy a művészek hogyan feszegették ezeket a kategóriáknak a határait jóval korábban, vagy hogy a szexuális szabadság és a hagyományos kulturális értékek rombolása hogyan terjedt már a századelőn. De általában is elmondhatjuk, hogy a fenti, többnyire individualista alapokon nyugvó liberális értékek és attitűdök az elmúlt háromszáz évben kisebb-nagyobb visszaesésekkel, de egyre inkább érvényesültek a nyugati féltekén. Ezt a folyamatot gyorsították fel lökésszerűen az ellenkultúrák, és tették még szabadabbá, egyenlőbbé, önkifejezőbbé, nyíltabbá, kritikusabbá a társadalmat, de néha csak látszólag, úgy, hogy sikeres manipulációval a fogalmakat kiüresítették. Természetesen ez csak általánosságban igaz, ha a gyakorlati megvalósulást nézzük, akkor már sokkal árnyaltabb a kép.

Ronald Inglehart amerikai szociológus és társai nemzetközi felmérések alapján évtizedekig kutatták a posztmodern értékeket (ők a posztmaterialista jelzőt használják), melyek között előkelő helyen sze-



WE LOVE YOUR HAIR

WE LOVE YOUR HAIR

Coca-Cola

repelnek a '60-as évek népszerű jelszavai, az önkifejezés és az önmegevalósítás.² A két fogalom már önmagában is jelzi, hogy itt az *én* előtérbe állításáról van szó, ami könnyen önimádatba fordul, ahogy azt Lasch könyvében olvashatjuk.³ Természetesen a gyökerek itt is messzire nyúlnak vissza. Az önkifejezés, mint kiemelt érték már a 19. században hangsúlyt kapott a művészeti világban, ennek megfogalmazója és eminens képviselője Walt Whitman volt.⁴ Inglehart kutatásai szerint a posztmodern értékek előtérbe kerülése nem jelenti azt, hogy a materialista értékek eltűntek volna, sőt a fogyasztói társadalom még szofisztikáltabb hedonizmust, konzumerizmust és materializmust fejlesztett ki, de ezek már az individuális önkifejezés kategóriájába tartoznak.⁵

Az *elitellenesség* erősen megkopott, bár nem tűnt el, mert mindig vannak olyan csoportok (pl. az utóbbi években a sokszínű antiglobalizációs mozgalmak), melyek ilyen ideológiát tűznek a zászlajukra. Az általános elitellenesség – ami nem tévesztendő össze a megcsontosodott elitet támadó demokratikus követelésekkel –, a gyakorlati egyenlőség eszméjének több évszázados illúziója és megvalósítása vagy egy új elit fölemelkedését és durva elnyomást eredményez, vagy anarchiát. A nyugati politikai és a gazdasági elit gond nélkül átvészelte az ellene irányuló támadásokat, és virulensebb, mint valaha, ezt bizonyítja a politikai osztály szilárd pozíciója, amit a sok országban évtizedek óta fennálló politikai váltógazdaság ténye jól mutat, de ezt láttatja az említett yuppie-jelenség is, vagy a növekvő társadalmi egyenlőtlenség, illetve a pénzügyi szektor „elszabadulása” a '80-as évektől kezdődően. A kulturális elit azonban nem viselte el veszteség nélkül a támadásokat.

A '60-as évek lázadásainak fontos oka volt a nyugati tömegoktatással kapcsolatos elégedetlenség, és a fiatalok (diákok) nagyobb beleszólási (ellenőrzési) jogot követeltek az egyetem életébe, harcot indítottak a „kulturális elitizmus” ellen („releváns” tantárgyakat követeltek, így lett tantárgy pl. a boszorkányság elmélete), az alaplétszám szerinti fehér kulturális imperializmus álcázása volt (radikális fekete polgárjogi aktivisták helyette a fekete történelem, a fekete irodalom stb. oktatását követelték az afroamerikaiak számára) – mindez a tömegoktatás színvonalának további zuhanását eredményezte.⁶ Nem mindenhol érvényesül ez a lefelé tartó minőségi spirál: az elitegyetemek (Harvard, Oxford stb.) tudás szerint erősen szűrik a diákokat, és magasan tartják a követelményszintet, így a presztízst és a színvonalat sikerült megőrizniük, a tömegegyetemek által kibocsájtott diplomák viszont nem sokat érnek.

Korniss Péter: *Férfi plakátokkal*, 1997 (Gerendai-gyűjtemény)

Az elitellenesség általában keveredik a tekintély tagadásával, annak ellenére, hogy a kultúra területén a két fogalom nem mindig kapcsolódik össze. A politikában vagy a gazdaságban az elithez tartozás szinte mindig hatalommal jár, nem így a kultúrában, ahol egy kiemelkedő tudású, érdemi pozíció nélküli tudós is lehet tekintélye. A tanároknak nemcsak a hatalmuk és befolyásuk, hanem a tekintélyük is jelentősen csökkent a '60-as évtizeddel kezdődően.

A *kritikai szellem* a modernitás egyik alapkövetelménye már évszázadok óta, a fejlődés, a megújulás egyik záloga (a tudományban is), és az individualista gondolkodás egyik jellemző vonása. (Ezzel ellentétes a kollektivistá gondolkodás.) A kritizáló óhatatlanul összeütközésbe kerül a tekintéllyel, mert a fennálló rendet kérdőjelezi meg, azt, amit a tekintéllyel bíró személyek/intézmények hoztak létre, tartanak fenn és reprezentálnak. Kritikai attitűd nélkül Kopernikusz sohasem vonta volna kétségbe Ptolemaiosz geocentrikus világképét. A kritikai szellem azonban könnyen átcsúszhat egy torz egyenlőségfelfogásból eredő *tekintélytagadásba*, amikor a tekintélyt nem a teljesítmény alapján, hanem önös érdektől vezérelve kérdőjelezi meg. Ekkor destruktívvá, haladásellenessé válik, erodálja a meritokráciát, és általában is káros társadalmi jelenségnek tekinthető. Véleményem szerint az oktatás – fentebb is részletezett – hanyatttatása és színvonalának hanyatlása már egyértelműen ebbe az irányba mutat.

Az ellenkultúrák erősen vonzódtak a nyers, érzéki örömhöz. A Dean–Presley-nemzedék még csak az alkohol- és a sebességmámoráról volt híres, a '60-as éveket már a szexualitás mint önálló érték felmagasztalása és a droghasználat gyors terjedése jellemezte, ez utóbbi ekkor vált általános és azóta is kiírthatatlan társadalmi problémává. A hip-hop-nemzedékben pedig mindezek az önpusztításig parttalaná váltak. A fogyasztói társadalom, a posztmodern kultúra *hedonizmus*a egyáltalán nem áll távol ettől a szemlélettől – a szexualitással kapcsolatban utaltam már erre –, és az sem véletlen, hogy baloldali-liberális körök kitartóan követelik a könnyű drogok (pl. marihuána) legalizálását (egyre nagyobb sikerrel). A fogyasztói hedonizmus egyrészt következik a rendszer logikájából – a fogyasztás fő célja az egyéni örömszerzés –, másrészt a posztmodern, közösségeken kívüli ember magányából és félelméből: nem leli örömét másokban, mások szolgálatában, egyedül érzi magát, emellett nem hisz a transzcendenciában, de fél a haláltól – Egyszer élünk! –, ezért a nyers, a pillanatnak szóló érzéki örömeiben keres vigasztalást vagy kielégülést.

A posztmodern fogyasztói társadalom fontos szereplője az unatkozó fogyasztó, a nyugati féltekén az ezredfordulón már tízmilliók tartoztak ebbe a kategóriába. A jelenség nem teljesen új a történelemben,

legfeljebb ilyen mértékű elterjedtségét még nem láthattuk. Az unatkozó, valós cél nélküli arisztokrata vagy gazdag ember jól ismert figurája a történeti forrásoknak, művészeteknek: ő testesítette meg azt az embertípust, akinek a létigényei már régóta kielégítettettek, ezért új életcélokat keres, de mivel híján van az erkölcsnek, így lényegében csak két cél marad neki: az érzéki élvezetek (hedonizmus) és a presztízs (hatalom). Jelen korunkban az unatkozó tömegember igénye találkozik a fogyasztás állandó fokozására épülő társadalom logikájával, amely egyre primitívebb érzéki örömök felé löki a fogyasztót: ezért aggasztó egészségügyi és társadalmi probléma az elhízás, a pornográfia, a pedofília, a kábítószer-fogyasztás, az alkoholizmus, ezért kínál a szórakoztatóipar egyre harsányabb és agresszívebb vagy érzelgősebb szórakozást. Az állandó szórakozás mára már sok-sok millió ember életcéljává vált.

A '60-as évek egyik fontos követelése, a különböző *kisebbségi csoportok* (színesbőrűek, bevándorlók, homoszexuálisok, szegények, hajléktalanok stb.) jogainak felkarolása, sőt csoportjogként definiálása egyrészt az egyenlőségelvre, másrészt a szolidaritásra való hivatkozással történt. A valóban létező hátrányos helyzet és diszkrimináció erős büntudatot generált a nyugati társadalmakban. A kisebbségi csoportok reprezentánsai harcosszövetségest találtak a gomba módra szaporodó jogvédő szervezetekben, melyek egyre több ilyen megvédendő csoportot vontak be a körbe, pl. gyerekeket és nőket (ez utóbbiak számszerűen nem is tekinthetők kisebbségnek), sőt a lefogott bűnözőket is. Ennek a jelenségnek is hosszú előtörténete volt – gondoljunk csak az amerikai abolicionistákra vagy az angol szüfrazsettekre –, a folyamat azonban nem állt meg a jogi egyenlőség biztosításánál. A jogvédők szerint a diszkrimináció vagy a hátrányos helyzet a törvények ellenére továbbra is fennáll, és emiatt előjogokat kell e csoportok tagjainak biztosítani. A csoportjogok ilyen kiterjesztése tulajdonképpen a privilégiumok visszacsempészését jelentette abba a demokratikus társadalomba, amely éppen azok kiküszöbölését tekintette a legnagyobb történelmi vívmányának, és teljesen ellentmond a jogi egyenlőség, valamint a meritokrácia elvének. Mindenesetre az ezredfordulón így intézményesült a politikailag korrekt magatartás, a pozitív diszkrimináció és a multikulturalizmus ideológiája, és váltak a posztmodern nyugati társadalmak fontos jellemzőivé, annak ellenére, hogy ezek nem individualista, hanem kollektivisták elveken alapulnak.⁷

A '60-as évek lázadó fiataljainak *technikaellenessége* (lényegében fogyasztóitársadalom-ellenessége) erősen visszaszorult a természetvédők csoportjainak bástyái mögé, tehát itt nem beszélhetünk közös nevezőről. Ez valóban kibékíthetetlen ellentét volt az uralkodó és az ellenkultúra között, és valamelyik félnek engednie kellett: a lázadó

fiatalok többsége idősödven megbékélt a technológiákkal átítatott társadalommal. Eltűnt a *verseny- és sikerellenesség* is, ami viszont logikus fejlemény volt, mert a verseny és a sikerre törekvés a modernitással „megfertőződött” individualizált társadalmakban alapállapot.⁸ A tradicionális társadalmakban nem vagy alig kellett versenyezni, mert mindenkinek előre kijelölt szerepe és sorsa volt attól függően, hogy hova született, hova tartozott (család, vallás, státusz, lakóhely, öröklött foglalkozás stb.). A modern, individualista társadalmakban ez a közösségi háttér meggyengült vagy eltűnt a 20. század második felére, így az egyén teljesen magára maradt, és mindenkivel versenyeznie kell: az iskolában, a munkahelyen, a társadalmi felemelkedésért, a több jövedelemért, hogy a kívánt javakat meg tudja venni, a szerelméért stb. A Valóítsd meg önmagadat! jelszó tulajdonképpen egy magányos küzdelemre való felhívás. Az önmegvalósítás nemcsak a fiatal lázadók jelszava volt, hanem kiemelt érték a posztmodern fogyasztói társadalomban is, ahol az lényegében a siker és az érvényesülés szinonimájává vált, azok pedig feltételezik a versenyt.

Nemcsak a kutatói, hanem a hétköznapi tapasztalat is azt mutatja, hogy a posztmodern fogyasztói társadalomnak óriási a manipulatív ereje – a tömegember könnyen manipulálható –, és ennek hatása alól a lázadók sem tudták kivonni magukat. De miért voltak ennyire befolyásolhatók a szabadságukra, az önállóságukra és az egyéniségükre oly büszke lázadók? Hogy ezt lássuk, először magát a (poszt)modern embert kell megértenünk, amely típusba – minden látszat ellenére – a lázadók is tartoztak.

A közösség nélküli ember

A szabadságot különböző feltételek határozzák meg. Van egy külső feltételrendszer: kényszerek (szabályok, veszélyek, mások érvényesített érdekei) és adottságok (rendelkezésre álló javak) határozzák meg a választási, döntési és cselekvési keretet. Ez a külső szabadság. Minél korlátozóbbak ezek a külső erők, annál szűkebb az egyén választási és cselekvési lehetősége. De van egy belső feltételrendszer is: az egyén tudásától, képességeitől, valamint akaratától függ, hogy a külső szabadság nyújtotta keretet mennyire használja ki, ezt nevezem *autonómiának*.⁹ Amit az egyén tudás híján nem ismer (fel), azt nem választhatja, amit nem képes megtenni, azt hiába választja, ha pedig nem akar valamit, akkor nem cselekszik. A tudás információk birtoklását jelenti, a hozzá kapcsolódó szellemi képesség a megfelelő összefüggések felismerését. Az utóbbihoz nélkülözhetetlen a kritikai attitűd,

azaz az információk és összefüggések közötti megfelelő szelekció képessége. A nagyobb tudás, képesség és akarat nagyobb autonómiát eredményez. Fontos, az autonómiát szűkítő tényező lehet az erkölcs és az érzelem. Az egyén a magáévá tett erkölcsi szabályokkal csökkenti a belső szabadságát (megtehetné, de mégsem teszi), az érzelemvezérelt embernek pedig jellemzően szűk az autonómiája.

Az egyén az akaratával háromféleképpen tágíthatja a belső szabadságát:

- 1) egyre több tudást szerez magának,
- 2) fejleszti a képességeit,
- 3) kétségbe vonja a külső szabadságának a kereteit.

Ez utóbbi tipikus esete annak a helyzetnek, amikor a belső szabadság terjeszkedése beleütközik a külső szabadság korlátaiba, és ha ez tömegesen fordul elő egy társadalomban, akkor ezek a korlátok megváltozhatnak. Ez történt a '60-as években és azt követően a nyugati társadalmakban. De ezzel ellentétes jelenség is ismert: gyávasága miatt, menekülésével a felelősségtől – egy negatív akarat megnyilvánulása – az egyén lemond a belső szabadságáról, aminek gyakorlása nélkül viszont nem tud mit kezdeni a külső szabadsággal, még ha az nagy is, és így széles felületet nyit a manipulációra.¹⁰ Szoros összefüggés áll fenn az autonómia és a manipuláció között: egy autonóm embert nem lehet manipulálni.

A *manipuláció* azt jelenti, hogy hamis látszatot keltenek, elhitetnek valamit, ami nem igaz, vagy nem úgy igaz. A hamis információk vagy összefüggések terjesztése mellett a legjobb manipulálási eszköz a másik fél ösztöneire, vágyaira és érzelmeire való apellálás. A posztmodern fogyasztói társadalmunkban ennek nagy mesterei a politikusok, a közéleti emberek, a reklámszakemberek és a média hatalmasai.

Elméletileg a posztmodern ember jól fel van vértézve a manipuláció ellen: rengeteg információ áll a rendelkezésére, és tanult – sokkal tanultabb, mint a korábbi évszázadok emberei –, tehát elvileg a szelekciós képessége is jó. A valóság azonban mást mutat. A rohamosan növekvő információbőség kontraproduktív: képtelenség vele lépést tartani, ami elbizonytalanítja az egyént, aki egyre kevésbé tudja megállapítani, hogy mi igaz és mi nem, melyik termék vagy szolgáltatás jobb, milyen célra alkalmas, ez aztán függőséget eredményez, ki van szolgáltatva a valódi és az álszakértőknek, akik reklámokkal vagy rábeszéléssel győzik meg, gyakran az érzéseire, a tudatalattijára hatva. A posztmodern világ a fejlődése során egyre bonyolultabbá válik – illetve egyre nagyobb a komplexitása –, ami megint csak elbizonytalanítja az egyént, mert nem tudja azt áttekinteni. A korábbi korszakokban, amikor a közösségi értékek és normák általánosan elfogadottak

voltak, a vallás és a paraszti vagy a polgári szokások sok mindenben egyértelmű eligazítást adtak az egyén társadalmi pozíciójától függően. (Más kérdés, hogy ez a pozíció jó volt-e vagy rossz.) Az individualizmus uralta posztmodern fogyasztói társadalomban viszont ezek az igazodási pontok hiányoznak, ezért két alapérték dominál: a bizonytalanság és a magány.¹¹ Ezek kifejtése külön könyvet érdemelne, itt csak néhány alapvető összefüggésre utalok.

A posztmodern ember bizonytalanságának és magányának legfontosabb oka az, hogy egyrészt a fejlődés miatt (urbanizáció, mobilitás, állandó verseny, gyors változások stb.), másrészt az emancipációtól elválaszthatatlan individualizáció miatt a közösségei meggyengültek vagy felbomlottak.¹² A túlnőtt egóval bíró mai ember vallástalan – vagy ugyanez másképp fogalmazva: a „maga módján vallásos” –, közömbös a nemzet iránt, a munkahelyét az érdekeinek megfelelően váltogatja, az elkötelezettséget jelentő hivatást nem ismeri, a családi kapcsolatai meglazultak, lehet, hogy maga nem is alapít családot. A közösségi értékek közvetítésére alkalmas, még létező intézmények – mint pl. az iskola – tekintélye vészesen meggyengült. A közösségekkel együtt azok szabályozó ereje, az erkölcsé, az értékei, a normái és a szokásai (rítusai) is eltűntek. Ezzel egy nagy űr keletkezett, amit a szekuláris posztmodern gondoskodó állam képtelen betölteni, hiába próbálja azt részben jogszabályokkal pótolni. Egy példa: a tradicionális arab társadalmakban elképzelhetetlen, hogy az idős, beteg szülőket a gyerekek magukra hagyják, az erkölcs és a szokás ezt nem engedi meg; Magyarországon törvény kötelezi szülőtartásra a gyerekeket kritikus helyzetekben – ámde hatástalanul (talán formálisan néhol működik), mert a jogszabály erkölcsi parancs nélkül nem válik belső késztetéssé.

A posztmodern világra jellemző ingerek és információk özöne az erkölcsre és értékekre is igaz. Az oly sokat dicsőített civil közösségek – melyek egyébként nagyon instabilak – rendkívül sokszínűek: a hagyományőrzőknek álcázott újnáci csoportoktól kezdve a természetvédőkön keresztül a karitatív jótékony szervezetekig bezárólag mindenféle megtalálható közöttük. A posztmodern egyén magára maradt, egyedül kell választania az erkölcsök és értékek kavalkádjából. Mivel közösség híján nem rendelkezik olyan szilárd erkölccsel és értékekkel, melyek megvédenék őt, teljesen kiszolgáltatott a rá zúduló hatásoknak. A legerősebb befolyásoló tényező a média, amely érdekek, leginkább a profit logikája szerint működik, és a leggyengébb pontján hat az egyénre: az ösztönén és az érzelmein keresztül. Az individualista egyént annak saját fegyverével, az egójával győzi le. A fogyasztói társadalomban minden az individuumból szól, a reklámok őt szólítják meg és ösztönzik fogyasztásra, az ideológusok és mintaközvetítők (pl.

a hollywoodi filmek) neki hízelegnek. Az önmagáért való fogyasztás közösségi szinten értelmetlen, egyéni szinten viszont működik (egy ideig), ha az egyén élvezeti és presztízsigényére épít.

A fogyasztói társadalom manipulációs sikerének fontos oka, hogy az emancipált egyén magányos, és hogy elkerülje a kívülállóságot, igazodni szeretne, ezért keres egy olyan platformot, amivel kapcsolódhat a társadalomhoz, ez pedig a fogyasztás. Ezért utánozza a médiában megjelenő sztárokat és életmódmintákat, ezért hiszi el a fogyasztásra buzdító reklámokat, így az az illúziója, hogy a „fogyasztói klubhoz”, egy kvázi közösséghez tartozik. Azért is felel meg neki ez az állapot, mert nem követel tőle felelősséget és áldozathozatalt, és megvan a szabadság illúziója is, hogy bármikor kiléphet a csoportból. (Nem úgy, mint pl. egy családból.)

A 21. század elején előállt az a groteszk helyzet, hogy amire a lázadó fiatalok annyira büszkéek voltak, és ami a modernitással összekapcsolódó individualizmus egyik alappillére, az egyéni autonómia, szétporladt a túlsúlyos ego következtében. Ez is mutatja, hogy autonómia csak megfelelő közösségi keretben létezik, és ha ez a keret sérül vagy szétesik, akkor az egyéni autonómia légüres térbe kerül.

A fentiek fényében, összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az '50–80-as évek lázadásai – a hippiket kivéve – alapjában véve individualista alapokon álltak, a követelések többsége (nagyobb szabadság, egyenlőség, emancipáció, önmegvalósítás, a szabályok lebontása vagy lazítása, tekintélyrombolás stb.) az egyént szolgálta a közösség kárára, ez pedig nem volt ellentétes a szintén individualista alapokon álló, ebben az irányban fejlődő posztmodern kultúrával. Sőt, bátran kijelenthetjük, hogy ezek az ellenkultúrák nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy a modern nyugati társadalmak szélsőségesen individualistává, azaz posztmodernné váljanak.¹³ Nem rendszerhibáról volt szó, hanem magáról a rendszerről.

A '60-as évek társadalmát a fiatalok elsősorban az önzése és képmutatása miatt támadták, de 20 évvel később az a társadalom, amibe ők már integrálódtak, még önzőbb volt és nem kevésbé (bár másképpen) volt képmutató. Jelen cikk első részében írtam, hogy az '50-60-as évek ellenkultúrái lázadások voltak a szülők generációinak értékei (munka, pénz, vallás) és közösségei (család, egyház, iskola) ellen. Nos, több mint fél évszázaddal később a munkának nincs már etikája,¹⁴ a pénz fontosabb, mint valaha, a családok szétestek vagy már nem is jönnek létre, a templomok rég kiürültek,¹⁵ az iskola elvesztette a maradék tekintélyét is. Joggal mondta Pierre Mendès-France, a kor egyik emblemátikus

francia politikusa '68 egyik aktivistájának: a politikai csatát a fiatalok elvesztették, de a kulturális háborút megnyerték.¹⁶ Ezzel együtt azonban jelentősen felgyorsították a társadalom dezintegrálódását is.

Hogy mennyire a szélsőséges individualizmus mozgatta az ifjúsági lázadásokat, azt jól mutatja, hogy a hippiket kivéve még csak kísérletet sem tettek, hogy egy másfajta, jobb értékrend alapján tartós és működő közösségeket építsenek fel. A hippik kommunái viszont életképtelenek voltak, és megalakulásuk után pár évvel feloszlottak. Az ellenkultúrák csak akkor jelentettek volna alternatívát, ha kialakították volna a stabil, erkölcs- és értékhordozó közösségeiket, ennek hiányában azonban csak a látszólagos tagadásig jutottak el, és könnyen feloldódtak az uralkodó kultúrában.

Az ezredfordulón a posztmodern nyugati/európai fogyasztói társadalom látszólag ereje teljében volt, az ellenfeleit pacifikálta és integrálta. Ekkor azonban egy új, minden eddiginél veszélyesebb, és immár valódi ellenkultúra tűnt fel: az iszlám.

A valódi ellenkultúra

Természetesen az iszlám nem Nyugaton/Európában született és nem a közelmúltban, a nagyfokú bevándorlás miatt azonban az európai muszlim népesség már számottevő belső tényezővé vált. Már több muszlim generáció született Európa földjén, és a viszonyuk az új hazájukhoz meglehetősen ambivalens, ezt mutatják az integrációs nehézségek, a terjedő párhuzamos társadalmak. Itt nincs hely az okok és következmények részletes kifejtésére, ezt megtettem egy másik tanulmányban,¹⁷ annyit azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy a jelenség szorosan kapcsolódik a modernizációhoz. A sikeresen modernizálódó Nyugat/Európa gazdagsága és szabadsága mágnesként vonzza a muszlim országok szegénységtől, kilátástalanságtól vagy erőszaktól sújtott millióit, akiknek kétségbeejtő helyzete jórészt az ottani modernizációs kudarcnak a következménye. Az elmúlt fél évszázadban azonban Európában fokozatosan erősödött a muszlim disszimiláció, szegregáció és szembenállás, ennek legszembetűnőbb jelensége a mára már első számú biztonsági problémává vált muszlim terrorizmus.

De miért ilyen sikeres ez a valódi ellenkultúra? Ennek véleményem szerint két fő oka van. Az egyik egy paradoxon, és szintén kapcsolódik a modernizációhoz: a Nyugaton/Európában élő muszlimok az új hazájukban sem sikeresek – ellentétben a távol-keleti bevándorlókkal –, az állandó kudarc viszont ellenállást, szembenállást és elzárkózást szül, és arra ösztönzi őket, hogy a gyökerekhez forduljanak, ahhoz a kultú-

rához, amely méltóságot ad nekik. Ezt az anakronisztikus folyamatot a Nyugat-szerte sokáig széles körben gyakorolt multikulturális politika csak erősítette, még azokat az iszlamista közösségeket is támogatta, melyek nyíltan ellenségesek voltak az uralkodó szekuláris értékekkel és a fennálló renddel. A nap mint nap újratermelődő kudarc – valamint a többségi társadalom növekvő elutasítása, nem utolsósorban az állandó terrorfenyegetettség miatt – egyre több muszlim fiatal hajt az immár teljesen totalitárius jelleget öltött iszlamista mozgalomba.¹⁸

A sikerének másik fontos oka az, hogy az iszlám nemcsak homogén és komplett világnézettel és értékrendszerrel bír, hanem egy szilárd közösségstruktúrával (muszlim család, vallási, kulturális szervezetek, gazdasági intézmények, karitatív szervezetek stb.), sőt saját jogrendszerrel (sarí'a) is rendelkezik. Az eszme- és értékrendszere nemcsak vallási alapokon áll, hanem erősen kollektivista is, és kibékíthetetlenül szembehelyezkedik az uralkodó nyugati/európai szekuláris individualista eszmékkal, erkölccsel és értékekkel. Az iszlámból kisarjadt iszlamizmus éppen ezért alapjaiban kérdőjelezi meg a nyugati/európai társadalmi és politikai berendezkedést.

Hogy a Nyugat/Európa ezt a kérdést hogyan fogja megoldani, ha egyáltalán meg tudja, az a jövő titka, az azonban bizonyos, hogy az iszlámot nem tudja úgy pacifikálni és integrálni, mint ahogyan tette ezt a saját ellenkultúráival.

JEGYZETEK

¹ Az előbbi álláspontot képviseli pl. Heller Ágnes, az utóbbit Barcsi Tamás.

² Ld. Inglehart & Wayne: *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values In American Sociological Review* (February 2000) vagy Inglehart & Welzel: *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. 2005, New York

³ Lasch, Christopher: *Az önimádat társadalma*. Európa Kiadó, 1984

⁴ Bellah, Robert – Madsen, Richard – Sullivan, William M. – Swidler, Ann: *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. University of California Press, 1996, Berkeley. 33–34.

⁵ Inglehart & Welzel, 105.

⁶ A '70-es évek egyetemi kríziseit saját tapasztalatai alapján szemléletesen írja le Lasch, 172–186. Hasonlóan lesújtó véleménnyel van a multikulturalista, polkorrekt tömegoktatásról Barzunnak vagy Etzioninak – szintén aktív egyetemi oktatók –, akik mintegy két évtizeddel későbbi állapotot írnak le. Ld.: Barzun, Jacques: *Hajnalról alkonyig*. Európa Kiadó, 2006, különösen az 1071. és 1095–1096., illetve Etzioni, Amitai: *The spirit of community: The Reinvention of American Society*. Simon and Schuster, 1997, New York, London. 149–153. és 194.

⁷ Ezekről a kérdésekről részletesebben írtam egy másik tanulmányomban: Körmeny Lajos: *Váratlan találkozás: Európa és az iszlám* In *Valóság* 2016/11, 12–13.

⁸ Tévedés azt hinni, hogy a verseny és a sikeréhség teljesen idegen volt a '68-as generációtól. (A hippik kivételt jelentettek.) A mozgalom ikonikus és legnagyobb hatású képviselői és érzéseik hangadói, a rock-, beat-, soulzenészek és híveik kemény versenyt folytattak egymással, a sikervágyuk korántsem csak a menedzserek és lemezkiadók manipulációjának volt az eredménye. (Bár a hatásuk tagadhatatlan.)

⁹ Az autonómia fogalmát sokan a függetlenség szinonimájaként használják, egyes szociálpszichológusok pedig ez alatt másoktól való elkülönülést (*separatedness*) értenek, mert ahhoz, hogy az egyén önálló legyen, először el kell különítenie magát másoktól. Ld.: Kagitcibasi, Cigdem: *Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family* In *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 36, No. 4 (2005) 404–406.

¹⁰ Politikai kontextusban ezt elemezte Erich Fromm: *Menekülés a szabadság elől*. Akadémiai Kiadó, 1993.

¹¹ Természetesen itt sem minden fehér vagy fekete: az anyagi bőségnek köszönhetően a létbizonytalanság sokkal kisebb manapság, mint volt pl. száz évvel ezelőtt.

¹² A közösségekről részletesebben írtam a fentebb idézett tanulmányomban: Körmeny, 14–15.

¹³ A fentiekből talán kiviláglik, hogy magát az elnevezést – ellenkultúra – alapjában véve rossznak tartom, mert a szándékai ellenére nem volt antitézise az uralkodó individualista nyugati/európai kultúrának, sokkal inkább annak szerves része volt. Hasonlóképpen pontatlannak tartom a posztmodern jelzőt, ami azt sugallja, hogy a modern kultúrának egy jól elkülöníthető új fázisáról van szó, míg a valóságban egy szerves folytatásról beszélhetünk. Sokkal pontosabb Anthony Giddens meghatározása, aki a posztmodern helyett a radikális modernitás kifejezést pártolja. (Giddens, Anthony: *Les conséquences de la modernité*. L'Harmattan, 1994)

¹⁴ Bauman, Zygmunt: *A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig* In *Replika: társadalomtudományi folyóirat*, 2005, 51–52. 229–230.

¹⁵ Ez elsősorban Európára jellemző, az Egyesült Államokra kevésbé, ott viszont virágzik a „fogyasztói vallás piac”, amit jól mutat az az adat, hogy a fehér amerikaiak több mint kétharmada életében legalább egyszer vallást vált. Ferguson, Niall: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Scolar Könyvkiadó, 2011, 333.

¹⁶ Sévillia, Jean: *Az értelmiség terrorizmusa 1945-től napjainkig*. Kairosz Kiadó, 2005, 105.

¹⁷ Körmeny

¹⁸ Hannah Arendt az '50-es években írta az immár klasszikussá vált elemző művét a totalitarizmusról elsősorban a náci Németország és a sztálini Szovjetunió példája alapján. Az általa feltárt totalitárius szimptómák szinte tökéletesen illenek az iszlamizmusra. Ld.: Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Kiadó, 1992, különösen 274–298. és 388–395.